

İbn Haldun'un Mukaddime Eseri ve Temel Kavramlarının İncelenmesi | Büşra Tekcan

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

Özet: Dünya ve İslam Düşünce Tarihi'ne toplumsal, siyasal, ekonomik açıdan önemli katkıları olduğu ve yaşadığı dönemi iyi şekilde yansıtan önemli ilmi şahsiyetlerden birisi İbn Haldun'dur. İbn Haldun, tarih, sosyoloji, siyaset vb. birçok alanda yaşadığı dönemini detaylı şekilde anlattığı birçok ilmi eserleri bulunmaktadır. Günümüzde bile birçok ilmi konularda bilgilenebileceğimiz bu eserlerinden en önemlisi Mukaddime' dir. XIV. yy. 'da İbn Haldun'un yazdığı Mukaddime adlı ilmi eseri, Dünya ve İslam Düşünce Tarihi'ne önemli katkıları olduğu ifade edilmektedir. Bu sebeple, İbn Haldun'un toplumun birçok alanında yazdığı hususunda fikir sahibi olabilmemiz için Mukaddime eserini incelemek gerekmektedir. Bu çalışma ile Mukaddime eseri hakkında fikir sahibi olabilmek için içeriğine kısaca değinilecektir ve öncelikle İbn Haldun'un kısaca hayatına, Mukaddime eserinin içerdiği konularına, önemine ve başlıca eserinin önemli bir kısmını oluşturan İbn Haldun'a özgü fikirlerini barındıran temel kavramlarından bahsedilecektir.

Anahtar kavramlar: Umran, Asabiyet, İlim, Bedevilik, Hadarilik

Giriş

Dünya ve İslam düşünce tarihinde tarih, sosyoloji, siyaset ve coğrafya gibi birçok alanda önemli çalışmaları bulunan dönemini önemli ölçüde yansıtan ve bilgi veren İbn Haldun döneminin önemli bir şahsiyetidir. İbn Haldun, döneminin toplumsal, siyasal ve ekonomik birçok açıdan yaşanan olayları, koşulları ve durumları ayrıntılı bir şekilde kitaplarında yer vererek nasıl bir dönem olduğu hakkında detaylı bilgi edinilmesini sağlamıştır. Bu kitaplar, o dönem hakkında bilgi vermesinin yanı sıra günümüzde ilmi açıdan önemli bir yol gösterici nitelikte olduğunu da ifade etmek gerekir. İbn Haldun'un Mukaddime eseri bu kitaplardan biri olup tarih, sosyoloji, din vs. birçok konuda detaylı ve günümüze ışık tutacak bilgileri kapsayan döneminin önemli eserlerinden biridir. İbn Haldun'un Mukaddime eserinde toplumsal her alanda detaylı bilgiler verdiğinden bu konuların neler olduğunu anlayabilmek için kısaca değinmek gerekmektedir.

İbn Haldun ve Hayatı

İbn Haldun adıyla meşhur olan Mukaddime müellifi Abdurrahman b. Muhammed 27 Mayıs 1332'de Tunus'ta dünyaya gelmiştir. İbn Haldun'un Mısır'daki kabri bilinmediği halde Tunus halkı hala İbn Haldun'un doğduğu evi bilmektedir. Bu ev, eski Tunus'un ana caddelerinin birinin üzerinde bulunduğu söylenen bu cadde, 'Türbet'ül-bay' olarak bilinmektedir. Son yıllarda, bu ev bir de Medreset'ül-Ulya'yı ihtiva etmektedir. Ayrıca, giriş kısmına yerleştirilen bir mermer levha üzerinde buranın İbn Haldun'un doğum yeri olduğu yazısı bulunmaktadır (Haldun, 2015: 21).

İbn Haldun'un çağında İslam dünyası: İbn Haldun, İslam Medeniyetinin duraklamaya, gerilemeye, zayıflamaya ve sonrasında yıkılmaya yüz tuttuğu, ancak diğer taraftan Avrupa Medeniyetinin canlanmaya ve kuvvetlenmeye başladığı XIII/XIV. yüzyılda yaşamıştır. İslam düşünce ve ilim dünyasında parlayan son yıldız İbn Haldun olmuştur. Bu tarihten sonra da değerli âlimler ve önemli düşünürler yetişmiş olmasıyla birlikte artık doğu ufkunda böyle parlak yıldızlar görülmeyecektir. İbn Haldun'un yaşadığı dönemde Endülüs'ün az bir kısmı hariç büyük kısmı Hristiyanların istilasına uğradığı bilinmektedir. Geriye kalan topraklardaki emirliklerde de fitneler, ihtilaller ve çekişmeler eksik olmuyordu. Muvahhidler Devleti yıkılmış, Uzak batıda yani Fas'ta Meriniler, Yakın batıda yani Tunus'ta Hafsiler, Orta batıda yani Cezayir'de Abdulvadoğulları hanedanlığı kurulmuştu (Haldun, 2015: 15-16).

Müslümanlar, Libya'dan Atlas Okyanusu'na kadar olan İslam ülkelerine Mağrip(Batı), Libya'nın doğusunda kalan ülkelere de Meşrik (Doğu) adını veriyorlardı. Meşrik adında bahsedilen yer, Mısır, Suriye, Hicaz, İran,

Irak, Anadolu, Horasan ve Hindistan gibi yerlerde çeşitli devletler vardı. Bu süreçte Mısır'da Memlûklular, Anadolu'da Selçuklu beylikleri ve Osmanlılar hüküm sürmekteydi. VIII/XIV. Yüzyılın sonunda Timur Doğu İslam dünyasına tek başına hüküm sürerek dünya tarihinin büyük ve en kuvvetli devletlerinden birini kurmuştur. Kısaca, İbn Haldun'un yaşadığı yüzyılda batı ve İslam dünyasının vaziyeti bu idi (Haldun, 2015:15-16).

İbn Haldun'un Mukaddime Eseri ve İçeriği

İbn Haldun, felsefe ve sosyoloji tarihinin kaydettiği nadiri düşünürlerinden biridir. Fikirlerinden ve düşüncelerinde bahsetmek için tarih ve tarih felsefesi alanlarında olduğu kadar bilgi kuramı ve sosyal felsefe ile ilişkili metafizik sorunlara da değinen Mukaddime en ünlü eserlerinden biridir (Ülken ve Fındıkoğlu, 1940: 59). Bu bağlamda, toplumsal hayat hakkında bilgi edinilmeden aktarılan tarihi bilgilerin doğru bir şekilde anlaşılmasının mümkün olmadığını ileri süren İbni Haldun, bu bağlamda ilkelerine yer verdiği ünlü eseri Mukaddimedir denilebilir. Söz konusu ilmi konulardaki fikir ve görüşlerinin bulunduğu ünlü 'Mukaddime' eseri onun yazmış olduğu en önemli eserlerinden biridir. Umran ilmi, toplumsal hayatı ve bunun yanında toplumsal hayatta yer alan yönetim, ekonomi, yaşam biçimleri, ticaret ve ilim gibi birçok konuyu bu eserinde incelemektedir. Ancak, İbn Haldun yalnız tarihi gerçekliği değil, gerçekliğe giden yolda tarihi de inceleme kapsamına dâhil etmiştir (Turan, 2015: 198).

Öte yandan, İbn Haldun'un Mukaddime eserinde genel olarak üç aşamada filozofların katkılarından faydalanılarak oluşturulduğu ifade edilebilir: Yöntemsel açıdan, kavramsal açıdan –aynı zamanda ek olarak birkaç görüşlerde- ve felsefi açıdan –varlık fikrine göre ve epistemolojik açıdan-. Yöntemsel açıdan İbn Haldun, Umran'ın tanımını yaptığı Mukaddime 'nin daha ilk bölümlerinde, insanın kendine özgü özelliklerle diğer canlılardan ayrılarak seçkin bir durumu geldiği ifade edilirken, sonra eserin yine başlarında, söz konusu tekâmül sürecini gözeterek oluşturduğu bölümlerini saydığını öncelikli olarak bilinebilir. Mukaddimenin bölümlerinin buna göre oluşturularak, Umran'ın tekâmülünde ilimlerin gelişimine ilişkin de böylece en son ana bölüm olarak ele alınmıştır (Barışan, 2014: 119-120). Mukaddimenin içeriğine bakıldığında ise kısaca şöyle ifade edilebilir: Hutbe-ül kitab, iftahiye ve dibace denilen ön söz: Mukaddime'nin bu kısmı yedi-sekiz sayfa tutar (s.157-164). 'Tarih ilminin fazileti hakkında mukaddime' adında başlangıç: Otuz kırk sayfada yer alan bu kısımda tarihçilerin yanlış ve asılsız malumat verme nedenleri anlatılmaktadır (s. 165-197). Yeryüzündeki umran ve medeniyet: 'Kitab-ı evvel' ve el-İber 'in birinci kısmı olan esas Mukaddime budur: Beşyüz-altıyüz sayfa tutar (s. 199'dan sonuna kadar). Buraya kadar ki kısım el-İber'in başlangıcı olarak görülür. Mukaddime ise bundan sonra (s.199'dan itibaren) başlar ve bir girişle altı bölümden meydana gelir. Giriş: Yedi-sekiz sayfa tutar(s.199-209) Birinci bölüm: Burada altı küçük mukaddime vardır. Bu kısımda, Mukaddime adından anlaşılacağı gibi kitabın anlaşılması için ön bilgiler mahiyetindedir. İkinci bölüm: Yirmidokuz fasıldan oluşmaktadır. Asıl konuya burada girilir (s.213-320). Üçüncü bölüm: Ellidört (54) fasıldan oluşan bu kısımda devletler ve devlet müesseseleri incelenmektedir (s.323-369). Dördüncü bölüm: Yirmidört (24) fasıl olan bu kısımda iktisadi ve sınai mesele ve konular yer alır. Beşinci bölüm: Otuzüç (33) fasıldan oluşan bu bölümde şehirlerden ve şehir yaşamından bahsedilmektedir. Altıncı bölüm: Altmışbir (61) fasıl olup çeşitli ilimler bu bölümde incelenmektedir. Böylelikle, Mukaddime 'de altı mukaddime ve ikiyüzbir (201) asıl yer almış olmaktadır (Haldun, 2015: 83). Mukaddime 'de biri temel, biri de tali olmak üzere iki türden konular yer almaktadır. Tali konuları dışarıda bırakacak olursak, temel konuları iki grup halinde özetleyebiliriz: Umumi konular: Beşeri tarihinin, umranın ve içtimai olayların incelenmesinde usul, Cemiyeti-iklim-insan-fiziki muhit ilişkisi, Beşeri medeniyetin menşei, iptidai-medeni cemiyet tipleri, cemiyetlerde görülen değişme ve gelişmeler(sosyal morfoloji), Nüfus meselesi ve nüfus-demografi, Şehir ve şehirleşme(urbanizm), İçtimai müesseseler ve değerler: Din: nübüvvet, gaybı bilme, dini ilimler, din-siyaset, din-devlet münasebeti, asabiyetle ilgisi, mülk ve hilafet, Aile(beyt): asalet ve asabiyetle ilgisi, bedevi-hadari aile tipleri ve yapıları, Ahlak: bedevilik ve hadarilikle ilgisi, asabiyet karşısındaki yeri, iktisadi nedenlerin tesirinde kalması, ahlakın kaynağı, iklim şartlarının ve beslenme rejiminin ahlak üzerindeki tesiri, Hukuk: amme hukuku, devletin asabiyete dayanan bir galebe ve mücadele ile kurulması, haciplik, vezirlik, maliye, kadılık, adalet işleri gibi idari makamların devlet dairelerinin menşei, mahiyeti, işleyişi, bürokrasi. Hukuki müeyyidelerin ve kanunların ahlak

üzerindeki etkisi, Siyaset: sevk ve idare, hükümdarlık ve riyaset, siyasetin din, asabiyet, bedavet ve iktisat gibi amillerle ilgisi, İktisat: bedevi-hadarilerde görülen iktisadi, ticari, sınai, zirai faaliyetler. İktisadın din, ahlak, devlet ve siyasetle olan ilgisi, Sanayi: maharet, hüner, marifet, tecrübe ve ihtisas isteyen sanatlar, endüstri sanayi mallarının istihsalı, istihlakı, nakli ve dağıtımı, Devlet: mülk ve hilafet, devletin idari teşkilatı, kuruluşu, gelişmesi, yıkılması, asabiyet ve iktisatla münasebeti, İlim: eğitim ve öğretim faaliyetleri, Estetik: Edebiyat Şiir Musiki Mimari, büyük heykeller, muazzam binalar, camiler, kiliseler, hisarlar, saraylar (Haldun,2015: 83-84), İbn Haldun' un Mukaddime eserinin son kısmında yer alan, bir diğer önemli konu, sistematik bir şekilde mensup olduğu İslami kültür çevresinde ilimlerin tasnifini de yapmıştır. Bu tasnifte, her ne kadar orijinal bir tarafı olmadığı ifade ediliyorsa da Aristo'dan İslam felsefesine geçmiş olan meşhur ikili tasnif içine İslami ilimleri ithal edişinde farklılık yok değildir. Bir başka ve önemli husus ise şudur: İbn Haldun' un kendi tabiri ile ' felsefeyi iptal' ettiği, kendine has pozitivist bir fikir ve görüş takip ettiği için tasnifinde felsefeye yer vermemektedir. Bunun yanında, 'mantık' ve 'kelam' ı tanımaktadır. İbn Haldun'un bu planı aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Ülken ve Fındıkoğlu, 1940: 60): Ali İlimler Mantık Tabiiyat (İnsan, hayvan, nebat vb.) ve şubeleri: tıp, ziraat İlahiyat Tealim (hendesi, hesap, musiki, heyet) Nakli İlimler Tefsir Hadis Kiraat Fıkıh (cedel ve hilafiyat) Usulü Fıkıh (feraiz) Kelam Tasavvuf Rüya tabiri Lisaniyat (lügat, beyan, edeb, nahiv) (Ülken ve Fındıkoğlu, 1940: 61). Mukaddimenin Temel Kavramları 1. Asabiyet İbn Haldun'un, her türlü rasyonalist hukuk görüşlerinden uzak olduğu söylenmektedir. Bu bağlamda, onun için tüm cemiyetler bakımından muteber olacak bir prensip olarak gösterilemez. Her içtimai zümre bulunduğu tabii ve harşi şerait içinde birtakım mücadele mecburiyetleri imkânları karşısındadır. Bu mücadeleden muzaffer çıkınca artık kendinde hukuk kudreti bulur. Bu bir nevi 'kuvvet=Hak' anlayışıdır. Eğer, mutlaka bir hukuk kaynağı göstermek için İbn Haldun'da bunu inceleyecek olunursa bu mücadele olabilir. Mücadele sonucunda 'Güç' ün üstünlüğü aynı zamanda bir siyasi hak da doğurmaktadır. İçtimai zümreler, özellikle umran ortaya çıkmıştır ve mukadder hayatların yaşamış 'Hazari' yani medeni haklar bunların yerine geçmek isteyen 'Bedevi' yani aşari gruplar arasında bu mücadele devam ederken rol oynayan bu kavrama İbn Haldun tarafından 'Asabiyet' denilmektedir (Ülken ve Fındıkoğlu, 1940: 61-62). Asabiyet Kelimesine İlişkin Kullanılan Tabirler Rosenthal Group feeling (hizip hissi) De Slane Esprit de corps (zümre ruhu) Pirizade ve Cevdet Paşa Kelime tercüme edilmemiş Vincent Monteli Esprit de clan (kabile ruhu) Ugan Kavram hem tercüme etmeden hem de kavimlerin şevket ve kudreti ismiyle kullanılır Turan Dursun Yakın akraba bağı H. Ritter Feeling of solidarity(tesanüd ve dayanışma hissi) M. Halpern Group solidarity (hizip tesanüdü) S.H. Bahş-H. Han Şirvani Communal spirit (cemaat ruhu) E. Gellner Social cohesion (içtimai iltisak) Von Kremer Gemeinsinn (cemaat hissi) Erwing Rosenthal Solidarity (tesanüt) D.S. Margoliouth Clannishness (kabilecilik) M. Mehdi Social solidarity (içtimai tesanüt) Kaynak: Haldun, 2015: 95 İbn Haldun'a göre iki türlü asabiyet vardır: 1. Nesep asabiyeti, 2. Sebep asabiyetidir. Birincisinde, aynı soydan gelmek ve kandaş olmak şartı olduğu halde, ikincisinde böyle bir şart aranmaz. İlk cemiyetlerde ve bedevilerde yaygın, hâkim, güçlü ve tesirli olan nesep asabiyeti iken son yüzyıllardaki toplumsal gelişmeler hadari-medeni cemiyetlerde durumu tersine çevirmiştir ve nesep ile kan bağı ile ilgisi bulunmayan sebep asabiyetini yaygın ve etkili hale getirmiştir. Bu durumda, milli asabiyetler içinde tecelli etmiştir. Günümüzde bunun örneği, Amerika olabilir. Diğer taraftan, İbn Haldun, asabiyetin amacını ve ulaşmak istediği hedefini, tek kelimeyle mülktür, iktidar olmaktır, hâkimiyeti sağlamak ve devlet kurmaktır. Gerek kabile gerekse birey asabiyetini hiçbir zaman vazgeçmediği yegâne amacı, üstünlük sağlamak ve herkese hükmetmektir şeklinde ifade etmektedir (Haldun, 2015: 99-101). Öte yandan, İbn Haldun, bedevi topluluklarda tüm mecburi ihtiyaçların temin edildiğini ifade etmiştir. Sonrasında, bunun bir tür siyasi yaşam şekli olduğu üzerinde durmaktadır. Bedevileri tarihte önemli bir faktör haline getiren ise varlıklarını muhafaza etmeleri için mecburi olarak aralarında ortaya çıkan asabiyet ile asabiyetle meydana gelen gücün başkalarına tahakküm etmeye yöneltmesidir. Bu yönelme sırasında, toplum henüz bedavidir. Fakat, 'mülke' doğru ilerlediği her adım onu bedevilikten uzaklaştırır. İbn Haldun'a göre mülk, zorunlu olarak asabiyetle elde edilir. Asabiyet, mülkün lazım şartı olmasının yanında birlikte yeterli şartı olmamaktadır. Mülkü sağlamak ve muhafaza etmek için ahlaki faziletlere de sahip olmak gerekir. Mülke yönelmiş olan asabiyetin fiziki açıdan güçlü ve üstün olmasının yanında, ahlaki meziyetlere de sahip olduğunu göstermesi ve aynı zamanda bireylerin onu ahlaki açıdan üstün

görmesi gerekmektedir. Bu açıdan incelendiğinde, İbn Haldun'un iktidarda mecburi olarak iki unsur aradığı ifade edilebilir: bunlardan birincisi, asabiyet, diğeri ahlaki unsur yani 'hılal'dir. Bu iki unsur olmadan iktidarın kalıcılığını ve nispeten sürekli olduğunu gösteren mülk ve onun bir sonraki ve daha kâmil bir evresi olan devlet ortaya çıkmaz. Bu durumda, iktidarın sürekliliğini sağlayan ahlaki unsurun asabiyeti temsil eden hükümdarda ortaya çıkması yani onun ahlaki meziyetleri sahip olması yeterli olmamaktadır. Çünkü hükümdar yönetimi temsil etmekle beraber yönetimden ibaret değildir. Asıl olarak, yönetim asabiyetin elindedir. Asıl tayin edici faktör, asabiyet üyelerinin ahlaki durumlarıdır. Eğer onlarda lazım faziletler bulunmuyorsa yönetim bir zulüm mekanizması haline gelerek yalnızca güce zorbalığa dayalı bir hal alır ve ahlaki meşruiyetin kaybetmektedir. Bu yönetim varlığı uzun süre devam ettiremez. İbn Haldun'a göre asabiyet zorunlu olarak mülke verilir, bedevilik de insan tabiatı gereği hadariliğe yönelmiş olarak bulunur. Bu yöneliş, her asabiyetin mülke ulaşamaması gibi her zaman tahakkuk etmeyebilir. Fakat öyle yönelişin mevcudiyeti temeldir. İnsanlardaki hadariliğe yöneliş rahat ve şüküre yöneliktir. Rahat ve şükür hadarilikle gerçekleştiği için özellikle mülke ulaşmış olan topluluklar hadariliğe yönelir. Genel olarak, mülk sahipleri yerleşik hayatı tercih ederler. Şehirlerin ortaya çıkması devletin ortaya çıkmasından sonra mümkün olur; varlıklarının devamı da devletin ya da mülkün varlığına bağlıdır. Bu yüzden, devletin şehirlerden önce de mevcut olduğunu ya da şehirlerin olmadığı yerlerde devletin bulunduğunu kesin bir şekilde söylemek mümkündür (Görgün, 548-549-553).

2. Bedevilik ve Hadarilik İbn Haldun, tarih, umran, asabiyet ve mülkle ilgili kanaatlerini geniş ölçüde bedevilik ve hadarilik temeline istinat ettirmiştir. Bunun yanında, medeni ve beşeri alanlarda görülen değişme ve gelişmeleri bu unsur ile halletmeye gayret edilmiştir, onun için de bedevilik ve hadariliğe sisteminde geniş ve ehemmiyetli bir yer ayırmıştır. İbn Haldun'a göre aslolan bedevi hayattır. Hadari hayat sonradan ortaya çıkmıştır. Bunun kökü de kaynağı ve çekirdeği bedevi hayattır. Yeryüzünde hadari hayatın yer almadığı zamanlarda bedevi hayat vardı. Söz konusu hadari hayat, bedevi hayatın tedrici bir surette değişmesinden ve gelişmesinden meydana gelmiştir. Ancak, bedevi hayat, hadari hayatı meydana getirdikten sonra tamamen ortadan kalkmış değildir. Tersine, o da varlığını muhafaza etmektedir ve hadari hayatla yan yana yaşamaktadır. Bu suretle iki farklı beşeri hayat tarzı bir diğerini beslemektedir. Bedevilerle hadariler arasında mevcut olan ve çok eski zamanlardan beri sürüp gelen münasebetler, mücadeleler, tarih ve umran bakımından son derece önemli olmaktadır. Bu iki farklı hayat tarzını hesaba katmadan tarihi, mülkü ve umranı izah etmek imkânsız gibi gözükmemektedir (Haldun, 2015: 103-104). Acaba insanlar ne zaman hadari(medeni) olmuşlardır? Hadari olduktan sonra ne gibi evrelerden geçmişlerdir? İbni Haldun, bu konuda sarîh şeyler söylememektedir. Ancak, bu konuyu tespit etmeye yarayacak ipuçlarını Mukaddime' de yer yer bulmak mümkündür. Tıpkı, bunun gibi insanlığın hadarilik öncesinde yaşadıkları bedevi yaşamın evreleri ve dönemleri hakkında da Mukaddime 'de açık bilgiler yer almamaktadır. Sadece bu konuda söylenen sözlerden, bedeviliğin de çeşitleri bulunduğu, hadariliğe çok yakın olan bedevilik türlerinin yanında ondan çok uzak olan türlerinin de yer aldığı anlaşılmaktadır (Haldun, 1940: 104).

3. Umran İbn Haldun, âlemdaki mamurluğa, medeni faaliyetlere ve toplumsal hayata 'umran' (umranu'l âlem) adını vermektedir. Ayrıca bu umranın araştırılması ve incelenmesini konu edinen ilme de 'umran' (ilmu'l umran) demıştır. Her iki anlamdaki umranı da Mukaddime 'de tarif ve tavsif etmektedir. İbn Haldun'a göre, gerek tarih boyunca gerekse şu anda görülen umranla ilgili olaylar ve faaliyetler, gelişigüzel ve keyfi bir şekilde cereyan etmemektedir. Bir yerde umranın ortaya çıkması ve ilerlemesinin ya da gerileme ile yok olmasının mutlaka birtakım tabii neden ve amilleri, mecburi kanun ve kuralları vardır. Umranın, var olmasını gerektiren neden ve amiller mevcut olunca, umran mecburi olarak ortaya çıkmaktadır, kendine has kanun ve kurallara göre kurulur ve işlemektedir. Bu neden ve amiller, yavaş yavaş ortadan kalkınca umran da ona paralel olarak tedrici bir surette mecburen gerilemektedir ve sonuçta çökme ve yıkılmaya maruz kalmaktadır. Ayrıca, İbn Haldun, Endülüste, Kuzey Afrika'da, Mısır'da, Filistin'de ve Suriye'de kurulan insanlığa ait en eski umranın enkazlarını, harabe ve kalıntılarıyla görmüş, umran ilmini kurarken İslam medeniyetinde ve tarihinde görülen bu tarz faaliyetlerden başka söz konusu gözlemlerden faydalanmıştır. Umran ve umran ilmini bugünkü karşılığının ne olacağı konusunda da çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Haldun, 2015: 113):

Umran ve Umran İlminin Bugünkü Karşılığına İlişkin Yaklaşımlar
De Slane, Rosenthal ve Monteli
Umran=Civilisation(medeniyet)
Umran İlmi=Kültür, medeniyet ilmi
Vafi Umran ilmi=İlm-i İctima
Taha

Hüseyin Umran ilmi=İlmu-¹ Safake, ilmu'l-hadare(medeniyet ilmi, kültür ilmi) Muhsin Mehdi Kültür ilmi, S. Pnes Cemiyet ilmi İbn Haldun İctima veya ictimau'l-insani Kaynak: Haldun, 2015: 113 Umran ilminin konusu toplumsal varlık olduğuna göre, toplumsal varlığın zaten belli özellikleri ve durumları, yani bu varlığın kurucu özellikleri ve ona doğrudan doğruya alakalı olan durumlar, bu ilmin meseleleridir. İlmin konusu, onun yöntemini de yansıtmakta ve bu ilmin meseleleri dini naslara bağlı olarak değil; soruşturma, görüş ve tımdengelim yöntemlerini kullanan akıl ekseninde araştırmaktadır. Aynı zamanda, bu toplumsal varlık hakkında bir bilgi olarak umran ilminin tüm insanlar arasında ortak bir fikir gücünün eseri sayılabileceği anlamına gelir. Böylelikle, İbn Haldun, umran ilmini akli ilimler arasına koymakta, bu ilmi şeri ilimlerin yanı sıra karışması olası olan diğer akli/felsefi disiplinlerden ayırmaktadır. Çünkü bu ilim, şeri ilimlerden kökeni/kaynağı itibarıyla kendiliğinden ayrılmaktadır. Bu kapsamda, İbn Haldun, umran ilmini kuran Mukaddime adlı eserin yazarı olarak kendin akli ilimlere mensup, bu ilimler kapsamında konuşan bir düşünür olarak görmektedir ve umran ilminin de gerçekte toplumu konu edinen tek felsefi disiplin olduğunu düşünmektedir (Türker, 2006: 35-37).

4. İktisat İbn Haldun'un en çok dikkat çeken ve önemli görüşlerinden biri de iktisat ile ilgilidir. Onu liberal bir iktisat taraftarı görenler olduğu gibi, sosyalist bir iktisat anlayışının dönemlerinden birini gerçekleştiren düşünür olarak yorum yapanlar da bulunmaktadır. Ancak, son yıllardaki çalışmalar, daha ziyade ikinci istikamette gelişmiş. Hilmi Ziya Ülken 'İbn Haldun, iktisadi hadiselerin bütün içtimai hadiseler arasında en başta geldiğini ve diğerlerini doğurduğunu söylemesi itibarıyla tarihi materyalizmin mümessili olan Karl Marx'ın mübeşşiri' , gösterirken, Zeki Velidi Togan 'İbn Haldun cemiyetlerin inkişafında iktisadi amillerin başlıca sebep teşkil ettiklerini ifade etmek suretiyle muasır materyalist teorisyenlerin öncülüğünü yapmıştır', demektedir. Gerçekten de İbn Haldun, her türlü toplumsal olaylar ve bunların gelişmesi üzerinde iktisadi ve daha genel bir ifade ile maddi koşulların büyük tesir icra ettiğini açıkça ortaya çıkmıştır (Haldun, 2015: 116). İbn Haldun, ilk olarak, cemiyetler ve kavimler arasında görülen farkların, onların içinde bulundukları iktisadi şartlardan ve geçimlerini temin ettikleri yolların farklı oluşundan kaynaklandığını, farklı görüş, kanaat, fikir, töre, gelenek ve göreneklerin kaynağını burada aramak lazım geldiğini, iktisadi koşullar itibarıyla birbirine yakın olan cemiyetlerin, öbür yönlerden bir diğerine benzediğini ifade etmiştir. İkinci olarak, tarihi de bu şekilde yani maddi olarak ifade etmiştir. Üçüncü olarak, emeğin önemini ve değerini vurgulayarak, bunu tüm kâr, gelir, kazanç, mal ve servetin kaynağı olarak görmesi oldukça önem taşımaktadır. Dördüncü olarak, gıda üretiminin, insanın fiziki ve psikolojik bünyesi üzerinde tesirli olduğuna inanmasıdır. Beşinci olarak, bedevi ve hadari şeklinde ikiye ayrılan cemiyet tipinin iktisadi koşullara dayandırılmış olması, iktisadi koşulların müsait olması ve icap ettirmesi halinde bedevi tipteki bir cemiyetin karakterini ve bünyesini değiştirerek hadari bir hale geleceğini ifade etmiştir. Altıncı olarak, çok önem verdiği asabiyetin bile bedevilikteki iktisadi vasatın mahsulü olduğunu belirterek, hadariliğin iktisadi koşulları içinde asabiyetin tedrici olarak zayıfladığı ve sonucunda ortadan kalktığını açıklamış olmasıdır. Bu kapsamda, cemiyetlerin ve tarihin itici ve geliştirici kuvveti olan asabiyet bile maddi ve iktisadi koşullar içinde gelişmekte ya da çürümekte, bu zeminin çeşitli olmasına göre farklı durumlara ve şekillere girmektedir. Bedevilerle hadarilerin sosyoloji ve psikoloji açısından farklı durumlarda bulunmaları da tümüyle iktisadi ve maddi koşulların eseridir (Haldun, 2015: 117). Sonuç İslam düşünce tarihini geliştiren ve etkileyen düşünürlerden ve XIII/XIV. yüzyıl aralığında yaşamış olan İbn Haldun'un, döneminin koşulları içerisinde tarih, siyaset, sosyoloji gibi birçok alanda önemli eserler yazmış ve günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerinin içerisinde sosyoloji, siyaset, tarih gibi çeşitli konularda önemli bilgilere yer verdiği Mukaddimedir. İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde günümüze ışık tutacak bilgiler içerisinde bulunan temel kavramlar, Mukaddimenin ne kadar detaylı bir içeriğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kavramlar, asabiyet, bedevilik ve hadarilik, umran ilmi ile iktisat olup Mukaddimenin içeriğinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA Barışan, C. (2014). el-Felâsifenin Devrimci Çocuğu İbn Haldun a Yeniden Bakmak: Mukaddime, İslam Felsefesinde İbn Rüşdcü Bir Kırılma mı? Revisiting Ibn Khaldun, the Revolutionary Child of Al-Falasifa: Is The Muqaddimah an Averroesian Break in Islamic Philosophy. Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, (37), 117-144. Haldun, İbn. (2015). 'Mukaddime', Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 11. Baskı, Dergah Yayınları. Tahsin Görgün, "İBN HALDÛN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun#2> (08.02.2021). Türker, Ö. (2006). Mukaddime'de Akli İlimler

Algısı: İbn Haldun'un Bireysel Yetenekler Teorisi. İslam Araştırmaları Dergisi, 15, 33-50. TURAN, E. Y. TÜRK İSLAM DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE İBN-İ HALDUN'UN DEVLET NAZARİYESİ. Atatürk İletişim Dergisi, (9), 197-204. Ülken, H. Z., & Fındıkoğlu, Z. F. (1940). İbni Haldun. Kanaat Kitabevi.

Öte yandan, İbn Haldun'un Mukaddime eserinde genel olarak üç aşamada filozofların katkılarından faydalanılarak oluşturulduğu ifade edilebilir: Yöntemsel açıdan, kavramsal açıdan –aynı zamanda ek olarak birkaç görüşlerde- ve felsefi açıdan –varlık fikrine göre ve epistemolojik açıdan-. Yöntemsel açıdan İbn Haldun, Umran'ın tanımını yaptığı Mukaddime 'nin daha ilk bölümlerinde, insanın kendine özgü özelliklerle diğer canlılardan ayrılarak seçkin bir durumu geldiği ifade edilirken, sonra eserin yine başlarında, söz konusu tekâmül sürecini gözeterek oluşturduğu bölümlerini saydığını öncelikli olarak bilinebilir. Mukaddimenin bölümlerinin buna göre oluşturularak, Umran' ın tekâmülünde ilimlerin gelişimine ilişkin de böylece en son ana bölüm olarak ele alınmıştır (Barışan, 2014: 119-120). Mukaddimenin içeriğine bakıldığında ise kısaca şöyle ifade edilebilir:

Hutbe-ül kitab, iftitahe ve dibace denilen ön söz: Mukaddime'nin bu kısmı yedi-sekiz sayfa tutar (s.157-164). 'Tarih ilminin fazileti hakkında mukaddime' adında başlangıç: Otuz kırk sayfada yer alan bu kısımda tarihçilerin yanılma ve asılsız malumat verme nedenleri anlatılmaktadır (s. 165-197).

'Tarih ilminin fazileti hakkında mukaddime' adında başlangıç: Otuz kırk sayfada yer alan bu kısımda tarihçilerin yanılma ve asılsız malumat verme nedenleri anlatılmaktadır (s. 165-197).

Yeryüzündeki umran ve medeniyet: 'Kitab-ı evvel' ve el-İber 'in birinci kısmı olan esas Mukaddime budur: Beşyüz-altıyüz sayfa tutar (s. 199'dan sonuna kadar). Buraya kadar ki kısım el-İber'in başlangıcı olarak görülür. Mukaddime ise bundan sonra (s.199'dan itibaren) başlar ve bir girişle altı bölümden meydana gelir. Giriş: Yedi-sekiz sayfa tutar(s.199-209) Birinci bölüm: Burada altı küçük mukaddime vardır. Bu kısımda, Mukaddime adından anlaşılacağı gibi kitabın anlaşılması için ön bilgiler mahiyetindedir. İkinci bölüm: Yirmidokuz fasıldan oluşmaktadır. Asıl konuya burada girilir (s.213-320). Üçüncü bölüm: Ellidört (54) fasıldan oluşan bu kısımda devletler ve devlet müesseseleri incelenmektedir (s.323-369). Dördüncü bölüm: Yirmidört (24) fasıl olan bu kısımda iktisadi ve sınai mesele ve konular yer alır. Beşinci bölüm: Otuzüç (33) fasıldan oluşan bu bölümde şehirlerden ve şehir yaşamından bahsedilmektedir. Altıncı bölüm: Altmışbir (61) fasıl olup çeşitli ilimler bu bölümde incelenmektedir. Böylelikle, Mukaddime 'de altı mukaddime ve ikiyüzbir (201) asıl yer almış olmaktadır (Haldun, 2015: 83).

Giriş: Yedi-sekiz sayfa tutar(s.199-209)

Birinci bölüm: Burada altı küçük mukaddime vardır. Bu kısımda, Mukaddime adından anlaşılacağı gibi kitabın anlaşılması için ön bilgiler mahiyetindedir.

İkinci bölüm: Yirmidokuz fasıldan oluşmaktadır. Asıl konuya burada girilir (s.213-320).

Üçüncü bölüm: Ellidört (54) fasıldan oluşan bu kısımda devletler ve devlet müesseseleri incelenmektedir (s.323-369).

Dördüncü bölüm: Yirmidört (24) fasıl olan bu kısımda iktisadi ve sınai mesele ve konular yer alır.

Beşinci bölüm: Otuzüç (33) fasıldan oluşan bu bölümde şehirlerden ve şehir yaşamından bahsedilmektedir.

Altıncı bölüm: Altmışbir (61) fasıl olup çeşitli ilimler bu bölümde incelenmektedir. Böylelikle, Mukaddime 'de altı mukaddime ve ikiyüzbir (201) asıl yer almış olmaktadır (Haldun, 2015: 83).

Mukaddime 'de biri temel, biri de tali olmak üzere iki türden konular yer almaktadır. Tali konuları dışarıda bırakacak olursak, temel konuları iki grup halinde özetleyebiliriz:

Umumi konular:

Beşeri tarihinin, umranın ve içtimai olayların incelenmesinde usul,

Cemiyeti-iklim-insan-fiziki muhit ilişkisi,

Beşeri medeniyetin menşei, iptidai-medeni cemiyet tipleri, cemiyetlerde görülen değişme ve gelişmeler(sosyal morfoloji),

Nüfus meselesi ve nüfus-demografi,

Şehir ve şehirleşme(ürbanizm),

İçtimai müesseseler ve değerler:

Din: nübüvvet, gaybı bilme, dini ilimler, din-siyaset, din-devlet münasebeti, asabiyetle ilgisi, mülk ve hilafet,

Aile(beyt): asalet ve asabiyetle ilgisi, bedevi-hadari aile tipleri ve yapıları,

Ahlak: bedevilik ve hadarilikle ilgisi, asabiyet karşısındaki yeri, iktisadi nedenlerin tesirinde kalması, ahlakın kaynağı, iklim şartlarının ve beslenme rejiminin ahlak üzerindeki tesiri,

Hukuk: amme hukuku, devletin asabiyete dayanan bir galebe ve mücadele ile kurulması, haciplik, vezirlik, maliye, kadılık, adalet işleri gibi idari makamların devlet dairelerinin menşei, mahiyeti, işleyişi, bürokrasi. Hukuki müeyyidelerin ve kanunların ahlak üzerindeki etkisi,

Siyaset: sevk ve idare, hükümdarlık ve riyaset, siyasetin din, asabiyet, bedavet ve iktisat gibi amillerle ilgisi,

İktisat: bedevi-hadarilerde görülen iktisadi, ticari, sınai, zirai faaliyetler. İktisadın din, ahlak, devlet ve siyasetle olan ilgisi,

Sanayi: maharet, hüner, marifet, tecrübe ve ihtisas isteyen sanatlar, endüstri sanayi mallarının istihsalı, istihlakı, nakli ve dağıtımı,

Devlet: mülk ve hilafet, devletin idari teşkilatı, kuruluşu, gelişmesi, yıkılması, asabiyet ve iktisatla münasebeti,

İlim: eğitim ve öğretim faaliyetleri,

Estetik: Edebiyat Şiir Musiki Mimari, büyük heykeller, muazzam binalar, camiler, kiliseler, hisarlar, saraylar (Haldun,2015: 83-84),

Edebiyat

Şiir

Musiki

Mimari, büyük heykeller, muazzam binalar, camiler, kiliseler, hisarlar, saraylar (Haldun,2015: 83-84),

İbn Haldun' un Mukaddime eserinin son kısmında yer alan, bir diğer önemli konu, sistematik bir şekilde mensup olduğu İslami kültür çevresinde ilimlerin tasnifini de yapmıştır. Bu tasnifte, her ne kadar orijinal bir tarafı olmadığı ifade ediliyorsa da Aristo'dan İslam felsefesine geçmiş olan meşhur ikili tasnif içine İslami ilimleri ithal edişinde farklılık yok değildir. Bir başka ve önemli husus ise şudur: İbn Haldun' un kendi tabiri ile ' felsefeyi iptal' ettiği, kendine has pozitivist bir fikir ve görüş takip ettiği için tasnifinde felsefeye yer vermemektedir. Bunun yanında, 'mantık' ve 'kelam' ı tanımaktadır. İbn Haldun'un bu planı aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Ülken ve Fındıkoğlu, 1940: 60):

Ali İlimler

Mantık

Tabiiyat (İnsan, hayvan, nebat vb.) ve şubeleri: tıp, ziraat

İlahiyat

Tealim (hendesî, hesap, musiki, heyet)

Nakli İlimler

Tefsir

Hadis

Kıraat

Fıkıh (cedel ve hilafiyat)

Usulü Fıkıh (feraiz)

Kelam

Tasavvuf

Rüya tabiri

Lisaniyat (lûgat, beyan, edeb, nahiv) (Ülken ve Fındıkoğlu, 1940: 61).

Mukaddimenin Temel Kavramları

1. Asabiyet

İbn Haldun'un, her türlü rasyonalist hukuk görüşlerinden uzak olduğu söylenmektedir. Bu bağlamda, onun için tüm cemiyetler bakımından muteber olacak bir prensip olarak gösterilemez. Her içtimai zümre bulunduğu tabii ve harşi şerait içinde birtakım mücadele mecburiyetleri imkânları karşısındadır. Bu mücadeleden muzaffer çıkınca artık kendinde hukuk kudreti bulur. Bu bir nevi 'kuvvet=Hak' anlayışıdır. Eğer, mutlaka bir hukuk kaynağı göstermek için İbn Haldun'da bunu inceleyecek olunursa bu mücadele olabilir. Mücadele sonucunda 'Güç' ün üstünlüğü aynı zamanda bir siyasi hak da doğurmaktadır. İçtimai zümreler, özellikle umran ortaya çıkmıştır ve mukadder hayatların yaşamış 'Hazari' yani medeni haklar bunların yerine geçmek isteyen 'Bedevi' yani aşari gruplar arasında bu mücadele devam ederken rol oynayan bu kavrama İbn Haldun tarafından 'Asabiyet' denilmektedir (Ülken ve Fındıkoğlu, 1940: 61-62).

Asabiyet Kelimesine İlişkin Kullanılan Tabirler

Rosenthal

Group feeling (hizip hissi)

De Slane

Esprit de corps (zümre ruhu)

Pirizade ve Cevdet Paşa

Kelime tercüme edilmemiş

Vincent Monteli

Esprit de clan (kabile ruhu)

Ugan

Kavram hem tercüme etmeden hem de kavimlerin şevket ve kudreti ismiyle kullanılır

Turan Dursun

Yakın akraba bağı

H. Ritter

Feeling of solidarity (tesanüd ve dayanışma hissi)

M. Halpern

Group solidarity (hizip tesanüdü)

S.H. Bahş-H. Han Şırvani

Communal spirit (cemaat ruhu)

E. Gellner

Social cohesion (içtimai iltisak)

Von Kremer

Gemeinsinn (cemaat hissi)

Erwing Rosenthal

Solidarity (tesanüt)

D.S. Margoliouth

Clannishness (kabilecilik)

M. Mehdi

Social solidarity (içtimai tesanüt)

Kaynak: Haldun, 2015: 95

İbn Haldun'a göre iki türlü asabiyet vardır: 1. Nesep asabiyeti, 2. Sebep asabiyetidir. Birincisinde, aynı soydan gelmek ve kandaş olmak şartı olduğu halde, ikincisinde böyle bir şart aranmaz. İlk cemiyetlerde ve bedevilerde yaygın, hâkim, güçlü ve tesirli olan nesep asabiyeti iken son yüzyıllardaki toplumsal gelişmeler hadari-medeni cemiyetlerde durumu tersine çevirmiştir ve nesep ile kan bağı ile ilgisi bulunmayan sebep asabiyetini yaygın ve etkili hale getirmiştir. Bu durumda, milli asabiyetler içinde tecelli etmiştir. Günümüzde bunun örneği, Amerika olabilir. Diğer taraftan, İbn Haldun, asabiyetin amacını ve ulaşmak istediği hedefini, tek kelimeyle mülktür, iktidar olmaktır, hâkimiyeti sağlamak ve devlet kurmaktır. Gerek kabile gerekse birey asabiyetini hiçbir zaman vazgeçmediği yegâne amacı, üstünlük sağlamak ve herkese hükmetmektir şeklinde ifade etmektedir (Haldun, 2015: 99-101).

Öte yandan, İbn Haldun, bedevi topluluklarda tüm mecburi ihtiyaçların temin edildiğini ifade etmiştir. Sonrasında, bunun bir tür siyasi yaşam şekli olduğu üzerinde durmaktadır. Bedevileri tarihte önemli bir faktör haline getiren ise varlıklarını muhafaza etmeleri için mecburi olarak aralarında ortaya çıkan asabiyet ile asabiyetle meydana gelen gücün başkalarına tahakküm etmeye yöneltmesidir. Bu yönelme sırasında, toplum henüz bedavidir. Fakat, 'mülke' doğru ilerlediği her adım onu bedevilikten uzaklaştırır. İbn Haldun'a göre mülk, zorunlu olarak asabiyetle elde edilir. Asabiyet, mülkün lazım şartı olmasının yanında birlikte yeterli şartı olmamaktadır. Mülkü sağlamak ve muhafaza etmek için ahlaki faziletlere de sahip olmak gerekir. Mülke yönelmiş olan asabiyetin fiziki açıdan güçlü ve üstün olmasının yanında, ahlaki meziyetlere de sahip olduğunu göstermesi ve aynı zamanda bireylerin onu ahlaki açıdan üstün görmesi gerekmektedir. Bu açıdan incelendiğinde, İbn Haldun'un iktidarda mecburi olarak iki unsur aradığı ifade edilebilir: bunlardan birincisi,

asabiyet, diğeri ahlaki unsur yani 'hılal'dir. Bu iki unsur olmadan iktidarın kalıcılığını ve nispeten sürekli olduğunu gösteren mülk ve onun bir sonraki ve daha kâmil bir evresi olan devlet ortaya çıkmaz. Bu durumda, iktidarın sürekliliğini sağlayan ahlaki unsurun asabiyeti temsil eden hükümdarda ortaya çıkması yani onun ahlaki meziyetleri sahip olması yeterli olmamaktadır. Çünkü hükümdar yönetimi temsil etmekle beraber yönetimden ibaret değildir. Asıl olarak, yönetim asabiyetin elindedir. Asıl tayin edici faktör, asabiyet üyelerinin ahlaki durumlarıdır. Eğer onlarda lazım faziletler bulunmuyorsa yönetim bir zulüm mekanizması haline gelerek yalnızca güce zorbalığa dayalı bir hal alır ve ahlaki meşruiyetin kaybetmektedir. Bu yönetim varlığı uzun süre devam ettiremez. İbn Haldun'a göre asabiyet zorunlu olarak mülke verilir, bedevilik de insan tabiatı gereği hadariliğe yönelmiş olarak bulunur. Bu yöneliş, her asabiyetin mülke ulaşamaması gibi her zaman tahakkuk etmeyebilir. Fakat öyle yönelişin mevcudiyeti temeldir. İnsanlardaki hadariliğe yöneliş rahat ve şüküre yöneliktir. Rahat ve şükür hadarilikle gerçekleştiği için özellikle mülke ulaşmış olan topluluklar hadariliğe yönelir. Genel olarak, mülk sahipleri yerleşik hayatı tercih ederler. Şehirlerin ortaya çıkması devletin ortaya çıkmasından sonra mümkün olur; varlıklarının devamı da devletin ya da mülkün varlığına bağlıdır. Bu yüzden, devletin şehirlerden önce de mevcut olduğunu ya da şehirlerin olmadığı yerlerde devletin bulunduğunu kesin bir şekilde söylemek mümkündür (Görgün, 548-549-553).

2. Bedevilik ve Hadarilik

İbn Haldun, tarih, umran, asabiyet ve mülkle ilgili kanaatlerini geniş ölçüde bedevilik ve hadarilik temeline istinat ettirmiştir. Bunun yanında, medeni ve beşeri alanlarda görülen değişme ve gelişmeleri bu unsur ile halletmeye gayret edilmiştir, onun için de bedevilik ve hadariliğe sisteminde geniş ve ehemmiyetli bir yer ayırmıştır. İbn Haldun'a göre aslolan bedevi hayattır. Hadari hayat sonradan ortaya çıkmıştır. Bunun kökü de kaynağı ve çekirdeği bedevi hayattır. Yeryüzünde hadari hayatın yer almadığı zamanlarda bedevi hayat vardı. Söz konusu hadari hayat, bedevi hayatın tedrici bir surette değişmesinden ve gelişmesinden meydana gelmiştir. Ancak, bedevi hayat, hadari hayatı meydana getirdikten sonra tamamen ortadan kalkmış değildir. Tersine, o da varlığını muhafaza etmektedir ve hadari hayatla yan yana yaşamaktadır. Bu suretle iki farklı beşeri hayat tarzı bir diğerini beslemektedir. Bedevilerle hadariler arasında mevcut olan ve çok eski zamanlardan beri sürüp gelen münasebetler, mücadeleler, tarih ve umran bakımından son derece önemli olmaktadır. Bu iki farklı hayat tarzını hesaba katmadan tarihi, mülkü ve umranı izah etmek imkânsız gibi gözükmektedir (Haldun, 2015: 103-104).

Acaba insanlar ne zaman hadari(medeni) olmuşlardır? Hadari olduktan sonra ne gibi evrelerden geçmişlerdir? İbni Haldun, bu konuda sarıh şeyler söylememektedir. Ancak, bu konuyu tespit etmeye yarayacak ipuçlarını Mukaddime' de yer yer bulmak mümkündür. Tıpkı, bunun gibi insanlığın hadarilik öncesinde yaşadıkları bedevi yaşamın evreleri ve dönemleri hakkında da Mukaddime 'de açık bilgiler yer almamaktadır. Sadece bu konuda söylenen sözlerden, bedeviliğin de çeşitleri bulunduğu, hadariliğe çok yakın olan bedevilik türlerinin yanında ondan çok uzak olan türlerinin de yer aldığı anlaşılmaktadır (Haldun, 1940: 104).

3. Umran

İbn Haldun, âlemdeki mamurluğa, medeni faaliyetlere ve toplumsal hayata 'umran' (umranu'l âlem) adını vermektedir. Ayrıca bu umranın araştırılması ve incelenmesini konu edinen ilme de 'umran' (ilmu'l umran) demiştir. Her iki anlamdaki umranı da Mukaddime 'de tarif ve tavsif etmektedir. İbn Haldun'a göre, gerek tarih boyunca gerekse şu anda görülen umranla ilgili olaylar ve faaliyetler, gelişigüzel ve keyfi bir şekilde cereyan etmemektedir. Bir yerde umranın ortaya çıkması ve ilerlemesinin ya da gerileme ile yok olmasının mutlaka birtakım tabii neden ve amilleri, mecburi kanun ve kuralları vardır. Umranın, var olmasını gerektiren neden ve amiller mevcut olunca, umran mecburi olarak ortaya çıkmaktadır, kendine has kanun ve kurallara göre kurulur ve işlemektedir. Bu neden ve amiller, yavaş yavaş ortadan kalkınca umran da ona paralel olarak tedrici bir surette mecburen gerilemektedir ve sonuçta çökme ve yıkılmaya maruz kalmaktadır. Ayrıca, İbn Haldun, Endülüste, Kuzey Afrika'da, Mısır'da, Filistin'de ve Suriye'de kurulan insanlığa ait en eski umranın enkazlarını, harabe ve kalıntılarını gözleriyle görmüş, umran ilmini kurarken İslam medeniyetinde ve tarihinde görülen bu

tarz faaliyetlerden başka söz konusu gözlemlerden faydalanmıştır. Umran ve umran ilmini bugünkü karşılığının ne olacağı konusunda da çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Haldun, 2015: 113):

Umran ve Umran İlminin Bugünkü Karşılığına İlişkin Yaklaşımlar

De Slane, Rosenthal ve Monteli

Umran=Civilisation(medeniyet) Umran İlmi=Kültür, medeniyet ilmi

Umran=Civilisation(medeniyet)

Umran İlmi=Kültür, medeniyet ilmi

Vafi

Umran ilmi=İlm-i İctima

Taha Hüseyin

Umran ilmi=İlm-u-` Safake, ilmu'l-hadare(medeniyet ilmi, kültür ilmi)

Muhsin Mehdi

Kültür ilmi,

S. Pnes

Cemiyet ilmi

İbn Haldun

İctima veya ictimau'l-insani

Kaynak: Haldun, 2015: 113

Umran ilminin konusu toplumsal varlık olduğuna göre, toplumsal varlığın zaten belli özellikleri ve durumları, yani bu varlığın kurucu özellikleri ve ona doğrudan doğruya alakalı olan durumlar, bu ilmin meseleleridir. İlmin konusu, onun yöntemini de yansıtmakta ve bu ilmin meseleleri dini naslara bağlı olarak değil; soruşturma, görüş ve tündengelim yöntemlerini kullanan akıl ekseninde araştırmaktadır. Aynı zamanda, bu toplumsal varlık hakkında bir bilgi olarak umran ilminin tüm insanlar arasında ortak bir fikir gücünün eseri sayılabileceği anlamına gelir. Böylelikle, İbn Haldun, umran ilmini akli ilimler arasına koymakta, bu ilmi şeri ilimlerin yanı sıra karışması olası olan diğer akli/felsefi disiplinlerden ayırmaktadır. Çünkü bu ilim, şeri ilimlerden kökeni/kaynağı itibarıyla kendiliğinden ayrılmaktadır. Bu kapsamda, İbn Haldun, umran ilmini kuran Mukaddime adlı eserin yazarı olarak kendin akli ilimlere mensup, bu ilimler kapsamında konuşan bir düşünür olarak görmektedir ve umran ilminin de gerçekte toplumu konu edinen tek felsefi disiplin olduğunu düşünmektedir (Türker, 2006: 35-37).

4. İktisat

İbn Haldun'un en çok dikkat çeken ve önemli görüşlerinden biri de iktisat ile ilgilidir. Onu liberal bir iktisat taraftarı görenler olduğu gibi, sosyalist bir iktisat anlayışının dönemlerinden birini gerçekleştiren düşünür olarak yorum yapanlar da bulunmaktadır. Ancak, son yıllardaki çalışmalar, daha ziyade ikinci istikamette gelişmiş. Hilmi Ziya Ülken 'İbn Haldun, iktisadi hadiselerin bütün içtimai hadiseler arasında en başta geldiğini ve diğerlerini doğurduğunu söylemesi itibarıyla tarihi materyalizmin mümessili olan Karl Marx'ın mübeşşiri' , gösterirken, Zeki Velidi Togan 'İbn Haldun cemiyetlerin inkişafında iktisadi amillerin başlıca sebep teşkil ettiklerini ifade etmek suretiyle muasır materyalist teorisyenlerin öncülüğünü yapmıştır', demektedir. Gerçekten

de İbn Haldun, her türlü toplumsal olaylar ve bunların gelişmesi üzerinde iktisadi ve daha genel bir ifade ile maddi koşulların büyük tesir icra ettiğini açıkça ortaya çıkmıştır (Haldun, 2015: 116).

İbn Haldun, ilk olarak, cemiyetler ve kavimler arasında görülen farkların, onların içinde bulundukları iktisadi şartlardan ve geçimlerini temin ettikleri yolların farklı oluşundan kaynaklandığını, farklı görüş, kanaat, fikir, töre, gelenek ve göreneklerin kaynağını burada aramak lazım geldiğini, iktisadi koşullar itibariyle birbirine yakın olan cemiyetlerin, öbür yönlerden bir diğerine benzediğini ifade etmiştir. İkinci olarak, tarihi de bu şekilde yani maddi olarak ifade etmiştir. Üçüncü olarak, emeğin önemini ve değerini vurgulayarak, bunu tüm kâr, gelir, kazanç, mal ve servetin kaynağı olarak görmesi oldukça önem taşımaktadır. Dördüncü olarak, gıda üretiminin, insanın fiziki ve psikolojik bünyesi üzerinde tesirli olduğuna inanmasıdır. Beşinci olarak, bedevi ve hadari şeklinde ikiye ayrılan cemiyet tipinin iktisadi koşullara dayandırılmış olması, iktisadi koşulların müsait olması ve icap ettirmesi halinde bedevi tipteki bir cemiyetin karakterini ve bünyesini değiştirerek hadari bir hale geleceğini ifade etmiştir. Altıncı olarak, çok önem verdiği asabiyetin bile bedevilikteki iktisadi vasatın mahsulü olduğunu belirterek, hadariliğin iktisadi koşulları içinde asabiyetin tedrici olarak zayıfladığı ve sonucunda ortadan kalktığını açıklamış olmasıdır. Bu kapsamda, cemiyetlerin ve tarihin itici ve geliştirici kuvveti olan asabiyet bile maddi ve iktisadi koşullar içinde gelişmekte ya da çürümekte, bu zeminin çeşitli olmasına göre farklı durumlara ve şekillere girmektedir. Bedevilerle hadarilerin sosyoloji ve psikoloji açısından farklı durumlarda bulunmaları da tümüyle iktisadi ve maddi koşulların eseridir (Haldun, 2015: 117).

Sonuç

İslam düşünce tarihini geliştiren ve etkileyen düşünürlerden ve XIII/XIV. yüzyıl aralığında yaşamış olan İbn Haldun'un, döneminin koşulları içerisinde tarih, siyaset, sosyoloji gibi birçok alanda önemli eserler yazmış ve günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerinin içerisinde sosyoloji, siyaset, tarih gibi çeşitli konularda önemli bilgilere yer verdiği Mukaddimedir. İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde günümüze ışık tutacak bilgiler içerisinde bulunan temel kavramlar, Mukaddimenin ne kadar detaylı bir içeriğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kavramlar, asabiyet, bedevilik ve hadarilik, umran ilmi ile iktisat olup Mukaddimenin içeriğinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA

Barışan, C. (2014). el-Felâsifenin Devrimci Çocuğu İbn Haldun a Yeniden Bakmak: Mukaddime, İslam Felsefesinde İbn Rüşdcü Bir Kırılma mı? Revisiting Ibn Khaldun, the Revolutionary Child of Al-Falasifa: Is The Muqaddimah an Averroesian Break in Islamic Philosophy. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (37), 117-144.

Haldun, İbn. (2015). 'Mukaddime', Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 11. Baskı, Dergah Yayınları.

Tahsin Görgün, "İBN HALDÛN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun#2> (08.02.2021).

Türker, Ö. (2006). Mukaddime'de Akli İlimler Algısı: İbn Haldun'un Bireysel Yetenekler Teorisi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 15, 33-50.

TURAN, E. Y. TÜRK İSLAM DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE İBN-İ HALDUN'UN DEVLET NAZARİYESİ. *Atatürk İletişim Dergisi*, (9), 197-204.

Ülken, H. Z., & Fındıkoğlu, Z. F. (1940). İbni Haldun. Kanaat Kitabevi.